

עטרה של
חינוך בצפונה
של ירושלים
בימים של
טרום מדינה

סיפורה של
לאה גולוביצקי,
מורה ומחנכת
בעטרות

יוסי שפנייר

תדפיס מתוך:

יד דרך אפרתה

ביטאון המכללה בנושאי חינוך והוראה תשע"ד

המכללה האקדמית לחינוך
תשעים שנות הכשרת מורים

הוצאת אפרתה

מיסודה של מכללת אפרתה

אמונה-אפרתה - המכללה האקדמית לחינוך ולאמנויות

מסת"ב: 6-13-7234-965-978

כל הזכויות שמורות להוצאת אפרתה
מיסודה של מכללת אפרתה,

רח' בן יפונה 17

ת"ד 10263 ירושלים 9110201

טל' 02-6717744, פקס' 02-6738660

דוא"ל efrata@macam.ac.il

עיצוב והפקה: **שילה • ברכץ** בית אל
טל' 02-9973875, פקס' 02-9971022, shilo_b@netvision.net.il

תוכן העניינים

9	פתח דבר
13	ציון עוקשי תפילת קבע ממוסדת – דרך חינוכית המעצבת אומה
33	אסתי בן מנחם-תאומים ללמוד תורה ביחידות או ללמוד תורה בחברותא? בחינת השאלה בטקסטים של חכמי ישראל במהלך הדורות
49	נגה בינג 'חנוך לנער על פי דרכו' – עיון בהגותו של האדמו"ר מסלונים
75	ישראל רוזנסון תלמיד מתחפש, מורה מחפש – מסה קצרה על תחפושות ועל חינוך
83	יוסי שפנייר עטרה של חינוך בצפונה של ירושלים בימים של טרום מדינה סיפורה של לאה גולוביצקי, מורה ומחנכת בעטרות
103	נעמה קידר-לוי מעורבות הספרייה בתהליך החינוכי-לימודי במכללה
121	אביבה סטניסלבסקי הזמר העברי ככלי לחוויה בחינוך
141	דסי שטיינר מדע בסיפורי ילדים או: קוץ נוסף בקוצים של פודי הקיפוד
157	מאירה פיין ז"ל ציורים של ילדים להורים גרושים
169	אביגיל פרידמן מה בין אווירת כיתה ללמידה?
193	ירון זילברשטיין השעה הפרטנית בבתי הספר במדינת ישראל ויצירת 'מעגל הערכה' – המורה כמעריך וכמועריך
203	לין גנסר ופול שרל-פוקס קשיים בהערכת תפקוד קוגניטיבי-חינוכי של תלמידים מהעדה האתיופית
217	אילנה כלב-ברקוביץ תכנית להכשרת מורים אל מול אתגרי השעה חינוך על-יסודי – מיפוי צרכים ודרכי התמודדות
235	אילנה כלב-ברקוביץ התמודדות עם בעיות משמעת – ציר מרכזי בעבודת ההוראה

עריכה לשונית
ד"ר סיגלית רוזמריין
חנה פורטגנג
מזכירת המערכת
שלומית זמיר

רשימת המחברים המשתתפים בקובץ

מכללת אפרתה	ד"ר אסתי בן מנחם-תאומים
אוניברסיטת בן-גוריון	נגה בינג
מכללת אפרתה	ד"ר אילנה כלב-ברקוביץ
מכללת אפרתה	ד"ר ליין גנסר
מכללת חמדת-הדרום	ד"ר ירון זילברשטיין
מכללת אפרתה	ד"ר אביבה סטניסלבסקי
מכללת אפרתה	ד"ר ציון עוקשי
מכללת אפרתה	מאירה פיין ז"ל
מכללת אפרתה	ד"ר אביגיל פרידמן
מכללת אפרתה	נעמה קידר-לוי
מכללת אפרתה	פרופ' ישראל רוזנסון
מכללת אפרתה	דסי שטיינר
מכללת אפרתה	ד"ר יוסי שפנייר
מכללת אפרתה	ד"ר פול שרל-פוקס

עטרה של חינוך בצפונה של ירושלים

בימים של טרום מדינה

סיפורה של לאה גולוביצקי, מורה ומחנכת בעטרות

יוסי שפנייר

במאמר זה נציג פרק מתחום החינוך בהתיישבות מצפון לירושלים עד תש"ח באמצעות סקירת פועלה של המורה לאה גולוביצקי, שעסקה שנים רבות בחינוך במושבים עטרות ונהלל - בהדגשת השנים שבהן עסקה בחינוך בעטרות.¹ מטרת המאמר היא להציג דמות חינוכית מרשימה שלמרות כל הקשיים העמידה תלמידים הרבה, וכולם מדברים בשבחה גם בחלוף שנים רבות מאז סיימו את חוק לימודיהם. כפי שהגדיר אותה אחד מתלמידיה: 'היא הייתה מורה שלי לחיים'. דמותה החינוכית של לאה תוצג מתוך הכרה בקשיי החינוך בראשית המאה ה-20 בכלל, ובאזורי התיישבות מרוחקים כמו עטרות בפרט.

עטרות - מושב עובדים מצפון לירושלים

אדמות היישוב עטרות נרכשו מראשית 1912 בידי הכשרת היישוב, והוא נקרא קלנדיה על שם הכפר הערבי הסמוך (כיום זהו כפר קטן ושם של מחנה פליטים גדול). בשנת 1914 עלתה קבוצת צעירים ליישב את המקום ולהכשיר את האדמה הסלעית לקראת התיישבות חקלאית של קבע. התנאים היו קשים ביותר, ועם פרוץ מלחמת העולם הראשונה הם נטשו את המקום מחשש לחייהם בשל היותם נתיני אויב של השלטון העות'מני.

בשנת תר"פ, דצמבר 1919, התיישבה בעטרות קבוצת עבודה אחרת. תחילה ישבו חבריה בקלנדיה, ובהמשך הקימו צריפים בודדים בשטח טרשי ובלא אספקת מים סבירה. הם עסקו בנטיעת חורשת אורנים כדי לבסס את בעלותם על הקרקע במקום. בשנת 1924 עברו מחיי קבוצה למסגרת מושב עובדים.

הגורמים המיישבים במחלקה להתיישבות חקלאית בהנהלה הציונית בראשות מנחם אוסישקין לא האמינו בסיכויי הצלחת יישוב חקלאי בגב ההר בשל מסקנות של מספר

1. רשימה זו היא חלק ממחקר רחב העוסק בגוש התיישבות מצפון לירושלים, שחוקר כותב שורות אלו. עוד על החינוך בעטרות ראו: דנון, תשס"ז, עמ' 102-106, 177-178; וכן שפנייר, תשס"ט, עמ' 51. על החינוך בנווה יעקב יש כמה אזכורים בשפנייר, תשס"ט, עמ' 117.

ועדות חקלאיות שהמליצו לנטוש את עטרות בטענה שאין סיכוי לפתח במקום משק חקלאי. המוסדות טעו; מושב העובדים השיתופי עטרות הצליח להתקיים מהחקלאות ואפילו לשגשג. רפתות ולולים הוקמו ביישוב, וכרמים ניטעו באדמות המישור מסביב, אך הבעיה המרכזית של המושב הייתה המחסור במים. בתחילה הובילו בעגלות חביות ובהן מי מעיינות מהסביבה, אחר כך בנו מאגר מי גשמים במקום (1926), ומאוחר יותר, בעת המאורעות (1936-1937), חוברה עטרות לקו המים של ירושלים.

בימים שלפני מלחמת העצמאות התגוררו בעטרות 40 משפחות לערך, ובהן כ-250 נפשות בסך הכול. ביום שישי, ה' באייר תש"ח (14 במאי 1948) ניתנה הוראת פינוי. בן גוריון עמד על כך שמוטב להפקיר את הרכוש ובלבד להציל את הנפשות. הוראת בן גוריון התקבלה בעטרות אחרי שפנו הילדים והנשים לירושלים, והגברים שנשארו קיבלו את הגזרה בצער ובתדהמה, והחליטו לפנות את המושב בתקווה שיוכלו לחזור אליו בהקדם. הם ראו את עמל כפיהם יורד לטמיון ולא חזרו עוד למקום, על אדמות המושב כיום מפעל של התעשייה האווירית.

המורה לאה גולוביצקי

ראשית דרכה של לאה גולוביצקי

לאה (קרייניס) גולוביצקי נולדה בשנת 1895 באוקראינה, בעיירה דאיצן שעל יד חרקוב. במהלך לימודיה בבית המדרש למורים של רשת 'תרבות' בקייב, עברה לאה שלב הכשרה שלמדה בו הוראה בעברית. אחרי שקיבלה את תעודת ההסמכה להוראה בעברית מבית המדרש למורים של רשת 'תרבות' בקייב, עברה לפולין וגם שם לימדה בעברית בבית ספר של 'תרבות'. בשנת 1925 עלתה ארצה, לנהל.

היא לא הסכימה להיכנס מיד להוראה, בתחילת הדרך, לפני שתכיר את חיי הארץ, וכך סיפרה בטקס שנערך לה בסיום דרכה החינוכית:

לא הסכמתי להיכנס לעבודה בביה"ס תיכף עם בואי, רציתי להכיר במידת מה את חיי הארץ, לבוא במגע עם האדמה ועם טבע הארץ מבוקשי ניתן לי עברתי שנת הכשרה במשק הפועלות... קסם לי העמק וחיי הישוב המתהווה על אדמת המולדת ובחרתי בנהל.²

2. דפים, תשי"ז, עמ' 4.

ממניעים ציוניים שירתה בנהלל כמורה בכיתות א-ב, וכיום עדיין נותרו שם כמה קשישים שהיו מתלמידיה הראשונים. לאה פגשה בעטרות את חיים גולוביצקי, בעלה לעתיד. הוא היה שם בקבוצה של פועלי בניין, שאחד מחבריה היה שבתי לוזינסקי מהמתיישבים הראשונים בעטרות, והם החליטו להינשא. חתונתם נערכה בירושלים ב-א' בטבת תר"ץ (1 בינואר 1930).

גם בגלל הקשר עם חיים וגם בגלל דרך החיים בעטרות, שדמתה לדרך שחיבה בנהלל, החליטה לאה לעבור לעטרות שאליה נקשרה משום "שבתה את ליבה בנופו הפראי בסביבתו ההיסטורית רבת ההוד"³.

לאה וחיים גולוביצקי ביססו את ביתם במקום. היה להם משק מפותח מאוד, יחסית לימים ההם, ובו 12 פרות חולבות ומטעים. מכיוון שהיה אחד המשקים המאורגנים בכפר, בכל פעם שהגיעו לבקר בעטרות אורחים נכבדים כמו הנציב העליון הבריטי, הם באו לצפות במשק של משפחת גולוביצקי ולהתארח בו.

מאורעות 1936 ומעבר לעיסוק בהוראה

במאורעות 1936 סבל המושב מהתקפות חוזרות ונשנות של ערביי הסביבה, בעיקר מהכפר קלנדיה הסמוך. באחת ההתקפות, שנערכה ביום חמישי, ה' בתמוז תרצ"ו (25 ביוני 1936), נהרג בחצר המשק חיים גולוביצקי – בעלה של לאה ואביה של גיה. הוא נקבר בבית הקברות בעטרות. משנותרה לבד היה העיסוק במשק החי קשה וכוכל למקום, ולכן החליטה לאה לחסל את המשק ולעבור לעסוק בעיקר בהוראה.

בית הספר בעטרות

ראשית ייסודו של בית הספר בעטרות היה מלווה בקשיים מרובים. מבנה בית הספר היה קטן; מספר הילדים היה מצומצם אף הוא, ולא הצדיק החזקת מורה לכל שכבה, ומשום כך אוחדו כמה גילאים לכיתה אחת. כל ילדי המושב, מילדי הגן ועד בני 20, כונו 'הנוער'. המורים היו חלק חשוב בחיי התרבות של הנוער גם מעבר ללימודים הפרונטליים.⁴ למרות הקשיים הייתה אווירה טובה והווי מיוחד של אחווה בין התלמידים למורים.⁵

3. דפים, תשי"ז, עמ' 4. בהמשך הדברים נציג את הקשר העמוק שהיה ללאה לסביבה ההיסטורית של עטרות ואת שילוב ההיבטים המעמיק בהוראתה ובמסרים החינוכיים שהעבירה בשיעורים בבית הספר.

4. דנון, תשס"ז, עמ' 100.

5. על התקופה הראשונה של בית הספר כתבה דינה פרגאי לבית לוזינסקי: שפניר, תשע"ג, עמ' 92-95.

לאה סיפרה מעט על התנהלות בית הספר שהיה מצומצם מאוד בשנים הראשונות, ומורים לא ששו להגיע אליו בגלל התנאים הקשים ששררו במקום. בכיתות ההוראה היו תלמידים מכמה שנתונים – נתון שהכביד על ההוראה מחד גיסא אך אפשר יחס אישי לתלמיד מאידך גיסא.⁶

התלמידים למדו במושב בכיתות היסוד ועברו לבתי ספר אחרים להמשך לימודיהם בירושלים ובבתי ספר חקלאיים ומקצועיים בכל הארץ.

במהלך יולי 1945 נוספה לתלמידים המקומיים קבוצת עולים חדשים מסוריה שהיה צורך לקלוט גם במסגרת החינוכית, קליטה שהייתה כלל לא פשוטה. לאה מציינת שילדי העולים מסוריה היו מחוסרי השכלה אך ערניים ובעלי תפיסה מהירה. בסופו של דבר נקלטו הילדים יפה והתאזרחו, והיה קשה להבדיל בינם ובין ילדי המקום.

בית הספר שכן במרכז המושב, במבנה המרכזי, ובלט למרחוק בזכות מגדל המים הגבוה.

משה שעיו על ערמת חציר בעטרות (תש"ז, 1947)

משה שעיו – תלמיד בכיתה של לאה בעטרות

כדי להתרשם מאופי ההוראה בכיתות שלימדה לאה בעטרות, נציג את הדברים כפי שהם עולים מכתביו של תלמיד שהגיע עם קבוצת העולים החדשים מסוריה.

משה שעיו היה מילדי העולים מסוריה שהגיעו לעטרות במהלך יולי 1945.⁷ בתחילה היו חבלי הקליטה שלו קשים. הוא עבר בין כמה משפחות אומנות אך לבסוף השתלב יפה במקום. ככל ילדי עטרות התחנך גם משה בבית הספר

המקומי. אחד הדברים הזכורים לו כחוויה בונה וחיובית היה הלימוד בבית הספר עם המורה לאה גולוביצקי, שהייתה מורה שלו במשך שנתיים (בשנים 1945-1947) כשהיה בכיתה ד-ה.

6. דנון, תשס"ז, עמ' 104.

7. דנון מביאה פרטים על הילדים שעלו מסוריה לעטרות, ומהם עולה הקושי הרב לקלוט אותם במסגרת המושבית, בניגוד לקליטה המוצלחת של ילדי עולים בקיבוצים. בתחילת הדרך נקלטו 19 ילדים ובמהלך השנים הלך מספרם ופחת עד שבתחילת 1948 נשארו רק ארבעה ילדים: דנון, תשס"ז, עמ' 106. על פרשת חייו של משה שעיו בעטרות ראו: שפנייר, תשע"ג, עמ' 84-91.

משה העריך מאוד כבר אז את מורתו לאה שלימדה אותו ואת חבריו.⁸ מדי פעם בפעם היה הולך אליה הביתה אחרי הלימודים והיא הייתה עוזרת לו בשיעורי הבית. משה שומר בביתו כמה מחברות מהימים ההם משיעורי גאוגרפיה, עברית ועוד. מהמחברות למדים מחד גיסא על ארגון וניקיון מופתיים שמשה הקפיד עליהם כבר אז, ומאידך גיסא – על תוכני הלימוד המשמעותיים שהנחילה להם המורה בכיתה. המחברות כתובות כתב עברי מסודר, נקי וקריא להפליא. בשולי הדפים נהג משה להוסיף קישוטי פרחים צבעוניים.

עטרת בלימודי הסביבה הקרובה

מחברת אחת של שעיר, הבולטת מאוד בתכניה, היא מחברת הקשורה ללימוד על עטרת.⁹ כמו המחברות האחרות גם היא מעידה על ההשקעה הרבה של המורה לאה גולוביצקי ועל ההיכרות העמוקה שהייתה לה עם התחומים שלימדה. סביבת עטרת הקרובה נלמדה על כל היבטיה. סוגיית המיקום – באמצעות סיפור ייסוד המושב. גם בעיות המים, שהקשו מאוד על החיים במקום, באות לידי ביטוי בפרק על אספקת המים.¹⁰ הם למדו על סוגי משקים ועל הייחוד של עטרת כמשק מעורב. המורה לאה לימדה אותם על ענפי המושב, שהמרכזיים שבהם היו הרפת והמטע. בעיסוק במשק החלב במושב היא אפילו ציינה לפני התלמידים את סוגי הפרות, שהיו בעיקר מגזע הולנדי טהור,¹¹ ואת תנובתן (4000-6000 ליטר בשנה). היא הדגישה שמקור המזון לפרות לא היה מהאזור בשל חוסר היכולת לגדל מספוא מפאת המחסור במים. ענף הרפת, כך לימדה את התלמידים, חשוב מאוד מכיוון ש:

א. הוא מספק זבל לטיוב השדות והמטעים. ב. הוא מספק הכנסה גדולה למשק ממכירת תוצרת חלב ומוולדות. ג. הוא מספק תנובת חלב לצורכי הבית ולגידול הוולדות.¹²

כשהציגו את ענף הלול, לימדה אותם לאה שהתרנגולות במושב הן מזון 'לגהורן' כי תנובת הביצים שלהן גבוהה – עד 180 ביצים לשנה – אך גם אותן קשה לגדל במקום. היא הסבירה להם גם שבגלל מחסור המים בעטרת אין בה מדגרות לגידול אפרוחים, ולכן הביאו אותם ממשקים אחרים בשלב בוגר מעט יותר.¹³

8. למשה היא גם הביאה מביתה את ארוחת העשר.

9. שעיר, מחברת.

10. שם, עמ' 5.

11. שם, עמ' 7.

12. שם, עמ' 8.

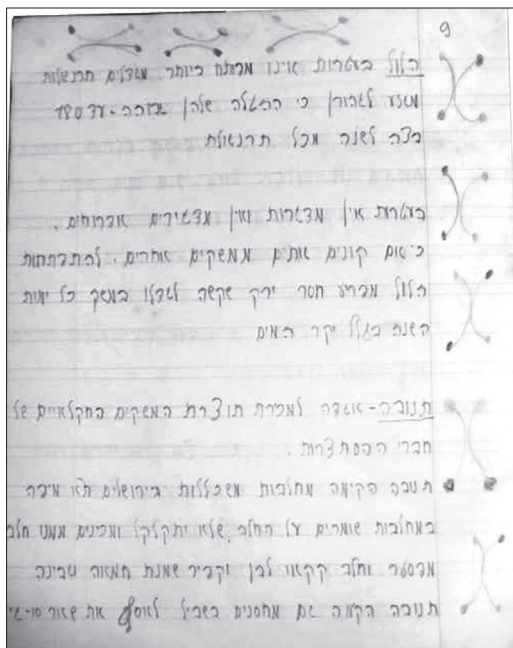
13. שם, עמ' 9.

בלומדס על המטע למדו הילדים על זני ענבי הכרם ועל כך שהענבים הם ענף מרכזי במשק התופס שטח של 55 דונם, ובו כמה זני ענבים, בעיקר מוסקט. בשל קרירות אזור ההר הענבים בעטרות אפילים, ומשום כך מקבלים מחיר טוב בעבורם בשוק.¹⁴

התלמידים זכו ללמוד מפי לאה על היישובים הערביים סביב, תוך הדגשת קיומו של יישוב עברי נוסף אחד בסביבה, ששמו נווה יעקב. בה בעת היא הציגה בהרחבה רבה את ההתיישבות הקדומה באזור ונגעה בהרחבה בזיהויים המקראיים של היישובים. בסיום לימוד הפרק על עטרות ועל מאפייני המשק של המושב, לימדה אותם שיר המסכם את הנושא – 'קִפְרִי' ('על כתף הר פורח כפרי זה הקטן'), שכתב שמואל בס והלחין דניאל סמבורסקי בשנת 1933.¹⁵ משה, שלמד את השיר לפני יותר מ-60 שנה, מפזם אותו וזוכר את מילותיו כאילו למד אותן רק אתמול.

'עטרות שלנו'

כתושבת המקום הרבתה לאה לכתוב בעצמה שירים ומחזות, והשתמשו בהם במושב במגוון הזדמנויות חגיגיות. בחלק מהיצירות שלה נעזרה בהוראה בבית הספר, כפי שמשתקף מהמחברת של משה על עטרות. אחד השירים שכתבה בשנת 1940 היה שיר על עטרות, ובו הציגה את המושב על שלל היבטיו, המשקפים יפה את מציאות הימים ההם. השיר נלמד בכיתה ובכרבות הימים הפך להמנון המושב.

עמוד מתוך המחברת של משה שציו

14. שציו, מחברת, עמ' 10.

15. שם, עמ' 11.

עטרות שלנו

לא עשרת בצבעים	עטרות הקטנטנה
ובשלל גוונים	מתנוססת על גבעה
ילדיך	והרים
כשתילי זיתים	היא עטורה
עטרות שלנו...	עטרות שלנו...
התגברת על מתנקשים	מוקפת סביב עצים,
איתנה כסלעים	גם שדות וכרמים
ומרווה	ומלאת פרות
מדם בנים	חלב שופעות
עטרות שלנו...	עטרות שלנו...

עטרות שלנו,
בוודאי, ודאי שלנו,
אהבנוך עטרות!

היי שלום, עטרות
זכרך ינעם לנו מאוד
ועוד נשוב להתראות!¹⁶

בבית הראשון של השיר מפורט מיקום המושב: בשטח הררי, מתנוסס על גבעה ומוקף בגבעות רבות – ומכאן כמובן שמו. בעיני לאה וגם בעיני המבקרים במקום – נקודת היישוב לא הייתה גדולה.

16. את הבית הזה הוסיפו להמנון ילדים שהיו בקייטנה בעטרות, ושרו אותו במסיבת הסיום של הקייטנה. ילדי עטרות אימצו את הבית הזה, והוסיפו אותו לשיר המקורי.

בבית השני מצוין ההיבט החקלאי-בוטני: עטרות מוקפת עצים שנטעו בסביבה חלק מן המתיישבים הראשונים. שדות וכרמים ניטעו בידי המתיישבים כמקור פרנסה וכדרך להתמודדות עם בעיות המים הקשות במקום. נוסף על ענף המטעים היה ענף הרפת מפותח ובו פרות שופעות חלב. עטרות בימים ההם הייתה אחד מן המשקים שתנוכת החלב שלהם הייתה רבה ומשובחת.

בבית השלישי נזכרים ילדי עטרות, המושווים לשתילי זיתים. הילדים ההם, שגדלו בשמחה וביצירה בתנאים לא קלים כלל, התגבשו כחבורה מלוכדת ומיוחדת.

בבית הרביעי מודגם הקושי של החיים במקום – סלעים המקשים על עיבוד הקרקע ומאורעות המרווים את האדמה בדם. לאה הכירה מקרוב את הקשיים, גם מהעבודה במשק וגם בעקבות נפילת חיים, בעלה.

השיר מסתיים במילות האהבה המתבקשות: 'אהבנוך עטרות'.

את הבית השישי "היי שלום עטרות, זכרך ינעם לנו מאוד ועוד נשוב להתראות" כתבו ילדי קייטנה ששהו בעטרות, ובו הם מביעים את צערם על עזיבת המקום ומבטיחים לזכור ולשוב לבקר בו.¹⁷

עטרות בת 26 שנים

בשנת 1946, כאשר חגגה עטרות 26 שנים לייסודה, ייחדה לאה תשומת לב רבה בכיתה לאירוע. היא חיברה שיר על המושב ועל קורותיו, וקראה לו 'חג'. בשיר מסופרות תולדות המקום עד לשלב שהגיעו אליו בשנה ההיא. את השיר לימדה בבית הספר והוא כתוב במחברות הילדים מהתקופה ההיא.¹⁸

חג

התדעו כי פעם	חג לנו גדול
כשעטרות היתה קטנה	גיל ורננה
כשעטרות היתה תינוקת	מלאו לעטרות
לא היתה חרשה?	עשרים ושש שנה

17. במהלך השנים הלחינו את השיר ושרה אותו יעל גולדברגר, נכדתו של יענקל, נהג האוטובוס של עטרות שנהרג בשיירת עטרות.

18. שעי, מחברת, עמ' 3.

לא היו פרחים בה	בצמות – סרטים לה
לא היו שדות	תכלת ואדם
וגם בית הספר	זיו פרחים זורת
לא היה אז עוד	בה לאור היום
רק היו שמים	ובתים בה קמו
והיתה שממה	ופורחים שדות
וצמחו קוצים	יש פרות ברפת
על פני האדמה	ובלול עופות
ועכשיו הביטו !	ועכשיו הביטו
עטרות כבר גדלה	עטרות יפה כל כך
כבר צמחו צמות לה	הבה ונשירה
פשם חרשה	הבה ונשמח

עטרות — בזיקה עמוקה למקורות

כסיכום פרק הלימוד על המקום, לאחר שהקיפו מגוון נושאים, הכינו התלמידים הצגה על סביבתם, המחזה שכללה את הפן ההיסטורי. לאה חילקה תפקידים בין הילדים, וכל תלמיד ייצג יישוב מסוים וסיפר בכמה משפטים על עברו. היישובים שנבחרו להציג את האזור היו יישובים משמעותיים שלכל אחד מהם מקורות מקראיים מגוונים, כמו: המצפה, חרשה, נבי סמואל, גבעת שאול, רמה, ענתות ועוד.¹⁹ ההצגה נקראה החלום והחלה בתיאור גבעת עטרות לפני הגאולה:

19. לאה הרבתה לכתוב קטעי יומן ארוכים וקצרים. בחלק לא מבוטל מכתביה שבהם היא נוגעת בסביבה, היא משלבת את הקשר המקראי עם רמזות וחלקי פסוקים המתקשרים לאזור ולמסר המתבקש. להלן נביא כמה דוגמאות עם קשרן למקורות.

שוממה אני עומדת
 קורנית מכוסה
 עד מתי אהיה בודדת
 ולא אשוב לתחייה?
 עד מתי אהיה בודדת
 בין ההרים העוטרים
 הן חוזרים כבר למולדת
 הבנים הגאולים?

אימתי יחיוני
 יגאלו את השממה
 מידי זרים כתרונני?
 תוחזר עטרת ליושנה!²⁰

אחרי שורות הפתיחה מוצגים היישובים סביב. על כל יישוב נכתבו כמה שורות המציגות את עברו שממנו עולה הזיקה הברורה למקורות:²¹

מצפה

ואני מצפה בית ועד הייתי לאומה
 וביום קשה ומר
 בי עוז ועידוד שאבה
 לעמוד בפני אויב וצר.

20. שעיר, מחברת, עמ' 15; השיר מצוי גם בכתב ידה של לאה בארכיון מורשת עטרות, 3352.

21. שם, עמ' 17.

גבעת שאול

אני הגבעה לשאול מולדת
המלך שנמשח בפקודת אלה
ושכמו ומעלה²²
מכל העם היה גבוה...

ההצגה מסתיימת בתקווה ובתפילה לעתיד טוב יותר, ובין השיטין מתובלים מטבעות לשון המעידים על השליטה בלשון המקראית ועל שימוש בה, גם בענייני נחמה:

...וכשם שנתקיים חזון החורבן,
כך יתקיים גם חזון התקומה:
עוד אבנך ונבנית עטרות הדוויה²³
עוד תשמע שירת חורש וזורע עברי בשדותיך,
עוד ישוקקו ישובים עבריים בסביבותיך,
הרי שממה העוטרים אותך עסיס יטפו
וגבעותיך תתמו-גגנה.²⁴

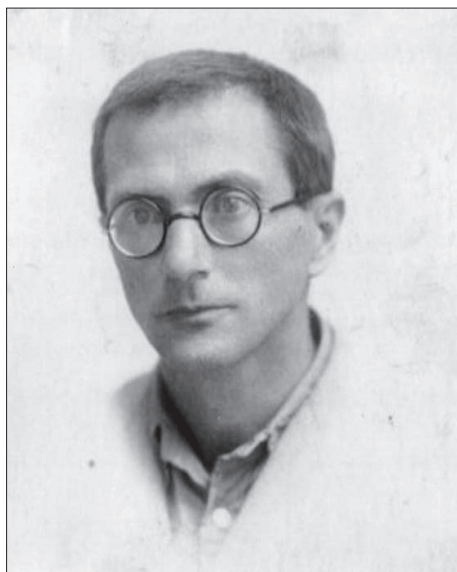
22. המילים מזכירות את הכתוב בשמואל על תכונותיו של שאול: "וַיִּהְיֶה צוֹרֵן וְיָקָחָהּ מִשָּׁם וַיִּתְּנָצֵב בְּתוֹךְ הָעָם וַיִּגְבֶּה מִכָּל הָעָם מִשְׁכָּמוֹ וּמִעֲלָהּ" (שמואל א' י, כג).

23. הציטוט כאן מזכיר כמובן את המקור בספר ירמיהו: "עוֹד אֶבְנֶנָּךְ וְנִבְנִית בְּתוֹלֵת יִשְׂרָאֵל..." (ירמיהו לא, ג).

24. שעיר, מחברת, עמ' 18. הקטעים המדוברים מתובלים בסגנון מקראי ומרמזים לפסוקי נחמה של נביאים כמו שהנביא עמוס מזכיר: "...וַהֲטִיפוּ הָהָרִים עֲסִיס וְכָל הַגְּבָעוֹת תִּתְמוּגְגֶנָּה" (עמוס ט, יג).

השתתפות בצער הנופלים

עם מייסדי עטרות נמנה גם שבתי לוזינסקי, שעשה רבות למען היישוב בעטרות ולמען העלייה הבלתי-לגלית לארץ ישראל.²⁵ הוא נהרג בשליחות הסוכנות היהודית באיטליה במוצאי שבת, אור לז' בטבת תש"ז (18 בינואר 1947). ביום ה-30 למותו של שבתי כתבה לאה כמה שורות זיכרון שבהן היא משתפת את הילדים בצער ומזכירה את טיפולו המסור של שבתי בילדים בכלל, ואת דאגתו לילדים העולים שהתגוררו אצל משפחות אומנות בעטרות בפרט:

שבתי לוזינסקי

הצהרתנו ביום אבל השלושים.

ידידנו שבתי לוזינסקי,

בחודש שבט, חודש האבל על כי נעדרת מתוכנו, נטענו שתילי גפנים בכרמי עטרות המורחבים; ובמקום שם היה רק שמיר ושית תלבלבנה במהרה נטיעות רעננות, ובמקום שם נשמעה רק יללת תנים תינשא שירת בוצרים עליזה לקראת פרי ההילולים.

אנו – ילדי עטרות, שכה טיפלת בנו, שדאגת כי נגדל לתורה ולעבודה, יחד עם הילדים העולים, שכה חרדת להשתרשותם במקומנו – אנו כולנו מבטיחים נוכח קברך הרחוק, כי נמשיך

כמוך לדאוג להרחבת התיישבותנו, להפרחת השממה והנכר העוטרים אותנו מכל צד.

ולמצבת זיכרוןך תקום עטרות פורחת בין מצפה ו-- , בין גבעון והרמה.²⁶

ותקוים נבואת חווינו: "ואתם בני ישראל ענפכם תיתנו ופריכם תשאור".²⁷

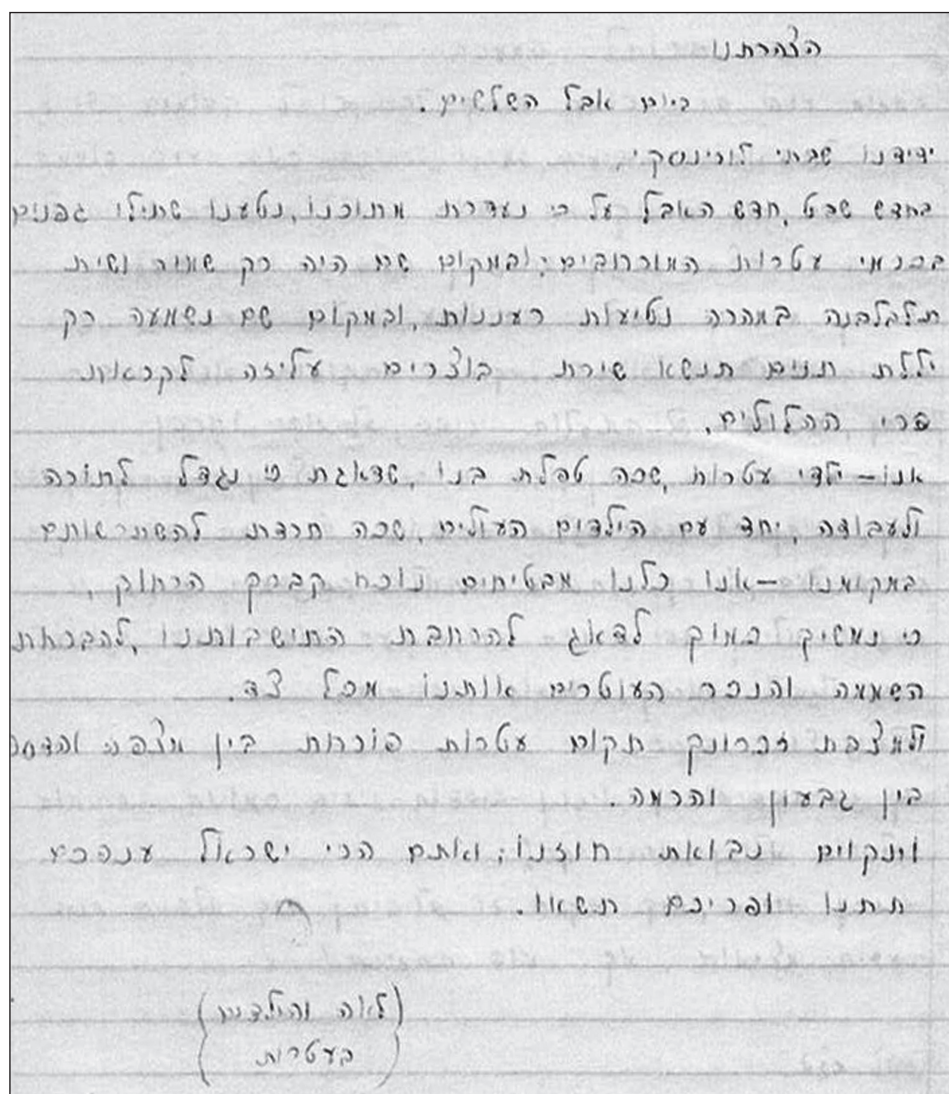
לאה והילדים בעטרות.²⁸

25. לוזינסקי, תש"ז, עמ' 40-43.

26. בחירת היישובים הללו דווקא בדברי הזיכרון מושתתת על אזכור גבעון והרמה ביהושע: "גִּבְעוֹן וְהֶרְמָה וּבְאֵרֹת" (יהושע יח, כה).

27. כאן שילבה לאה מחזון הנחמה המדהים של יחזקאל: "וְאַתֶּם הָרִי יִשְׂרָאֵל עֲנַפְכֶּם תִּתְּנוּ וּפְרִיכֶם תִּשְׂאוּ לְעַמִּי יִשְׂרָאֵל כִּי קָרְבוּ לָבוֹא" (יחזקאל לו, ח).

28. גולוביצקי, תשע"ב, עמ' 17.

שורות זיכרון שכתבה לאה לזכרו של שבתי לזינסקי ביום השלושים למותו

הוראה בצל אירועים ביטחוניים

המושב עטרת ידע ימי מתח וחרדה רבים כיישוב בודד בין כפרים עוינים. לאה הייתה מודעת לקשיים המרובים ללמוד בימי המלחמה מחד גיסא ובטיפול במשק בחיי היום יום מאידך גיסא. הילדים הגיעו לבית הספר אך עזרו בעבודה השוטפת במשק, ובשעות מתח ולחימה השתתפו גם בתורנות השמירה מעל מגדל המים. לאה עצמה השתתפה בשמירה, ושם גם הייתה נפגשת עם תלמידיה שלא במסגרת החינוכית הרשמית.

בזיכרונותיה היא מספרת:

האם אלה הילדים שרק אתמול שחקו בין כתלי הגן? בין לילה גדלו ובגרו. רציניים בתפיסת המצב. מוכנים לכל פעולה שהזמן גרמם ואחראים למילוי תפקידי השעה. עם בוקר אור אצים לעבודה, לעזרת ההורים הכושלים במערכת הבלתי פוסקת, עד צהרי יום הופכים לתלמידים ונוודים בחיפושי פינה מוצנעת המאפשרת להתייחד עם הלמוד ולשקוע בו ומהצהרים עומדים לרשות הצבור: מטפסים בקלות על המגדל הגבוה ועוסקים באיתות מתחת לכדורי האויב הנקלעים אליהם; עם התקפות האויב מקשרים בין העמדות ובאיזה אומץ וגאווה ממלאים את המשימות המסוכנות המוטלות עליהם. זכורתי באחת ההתקפות ואני יחידה בתחנה, נפלה עלי רוחי והנה תלמידי א' הופיע ולמראהו השוקט והבטוח חייכתי, למרות רצינות השעה. אמרתי בלבי: ומתלמידי – יותר מכולם.²⁹

שמירה על שגרת הלימודים

תנאי ההוראה לא היו פשוטים בימי מלחמת העצמאות. לאה הייתה שותפה פעילה בתורנויות שמירה, ולאחר ליל שמירה הייתה צריכה להתייצב בבית הספר ללמד את הילדים. כדי להקל בעול, צוות ההוראה שכלל את לאה ואת הגננת רותי סיני איחד את ילדי כיתות היסוד, וכך יכלו להתחלק גם בהוראה וגם בתורנות בקשר. מדיווח למרכז החינוכי (באדר, תש"ח) עולה המתח הרב שעמו היו צריכות להתמודד בעצמן, בלי שהילדים יבחינו:

לחברי המרכז לחנוך, שלום

באם מכתבי זה, באורח פלא, יפרוץ את ההסגר ויגיע לידכם, אולי תבינו לרוחנו לחלק אתכם את ההרגשה הקשה ואת האחריות הכבדה הרובצת על שכמנו במגענו עם הילדים בימים קשים אלה, בנסיבות המיוחדות שלנו.

אני ורות [רות סיני] עובדות במשותף עם ילדי כיתות היסוד. את הגן סגרנו לאחר שמספר כדורים חדרו לתוך הבניין פנימה; את הילדים העולים הצלחנו להוציא בעוד מועד ואילו ילדינו נשארו תקועים במקום.

אנו מרכזות את כל הילדים בתוך חדר אחד המוגן, כביכול, יותר מאחרים, ומכוונות להושיבם במרחק מהחלונות; גם בהפסקה איננו מוציאות אותם החוצה.

אנו משתדלות להרבות בחומר קל ומבדר בשביל לשפר את מצב הכוחות ולהסיח את הדעת מהמצב הרציני...

29. גולוביצקי, ילדינו, 2168, עמ' 1; גולוביצקי, נהלל, עמ' 1.

רות ואני, שתינו מגויסות לעבודה באלחוט ומדי בוקר האחת משתינו חוזרת לכיתה לאחר תורנות לילה. במקרה זה משתדלת השנייה לרכז את הילדים למען הקל על המתיחות הנפשית והעייפות הגופנית של התורנית... עננים כבדים התקשרו על שמינו, קשה לנו להמשיך, אך אנו עושות מאמצים נפשיים על מנת להתגבר, להשכיח וליצר בכיתה אורט שלום ושלווה...³⁰

שומרי עטרות

במהלך מלחמת העצמאות שימשה לאה קשרית ומורה עד שפונתה עם שאר הנשים והילדים. היא עזבה את עטרות ביום שישי, כ"א בניסן תש"ח (30 באפריל 1948), שבועיים לפני הכרזת המדינה וכיבוש המקום.

ימים מספר לאחר שנעזבה עטרות, כתבה לאה על רגשותיה ליחידים שנשארו במקום, הלא הם 18 חברי עטרות שנקברו שם, ובהם בעלה חיים:

אתם, שוכני העפר, בחלקה המרובעת, עטורת שדרת הברושים, צפונית לעטרות, סלחו לנו! לא יכולנו לעמוד במאבק הקשה, ברעב ובצמא, ועזבנו. גזרנו כליה על מפעל ידינו וידיכם. רק אתם מתחת למצבות האבן נשאתם על עומדכם. אתכם לא יזיו גייסות ותותחי הלגיון הערבי.

רק אתם נשאתם צופים ושומרים על האדמה שאת סלעיה עקרתם בידיכם, שטייבתם אותה בזיעתכם ובדמכם.

כעת שומה עליכם לשמור על עפרה ואפרה, על חורבות בנייניה ההרוסים, על הבור לאצירת מי הגשמים שזכינו בו לאחר שנות חורב וסבל רבות, על שיירי מטעיה העקורים, על מכלול כרמיה הסימטריים מרהיבי העין, על שרידי הנטעים הרכים של ההתיישבות הנוספת שרק שנה מחפים על שממות ואדי חמזה, זה הואדי רווה דמם של שישה עשר בני החמד.

הַקְּזֶתֶם בַּקְּרוֹתֵיכֶם?

באותו ליל עברות את פילחו את אוויר המושב יריות מיוחדות במינן. לא יריות התקפה ולא יריות התגוננות, כי אם כעין יריות של מאבדים עצמם לדעת, יריות שניתכו על ראשי הפרות מידי בעליהם, אלה שגידולם וטיפחום, שיצאו מדי ערב לקצור בחירוף נפש מעט ירק רענן למען החיות את נפשותיהם, למען שבור את רעבונם וצימאונם?

30. גולוביזקי, תשע"ב, עמ' 8. ההתייחסות ל'עננים כבדים' נוגעת לאירוע של 'שיירת עטרות', שעשתה את דרכה ליישוב ב-יג באדר ב תש"ח ונתקלה במחסום בפאתי שועפאט. 14 מנוסעי השיירה נהרגו, ובהם יעקב גולדברגר, תושב עטרות. ראו שפנייר, תשס"ט, עמ' 91-97; שפנייר, תשע"ג, עמ' 113-116.

הרגזתם בקברותיכם?

עת עלו בלהבות הבניינים אשר בניתם במו ידיכם, שיפרתם במיטב יכולתכם, עת נעקרו המטעים שטיפחתם וריביתם? אתם, גואלי שממתה של עטורות, שומריה ומגניה הנאמנים בחייכם – הופקדתם להיות שומרי שרידיה לאחר מותכם, שמרו עד עת מצוא עד יום יבוא.

ועם חצות הליל, בהינשא מעל הרמה במזרח נהי ככי התמרורים של רחל אמנו על בנים שגלו,³¹ תשמע, אולי גם מילת נחמה:

”כי יש תקווה לאחריתך ושבו בנים לגבולם.”³²

סוף דרכה של לאה גולוביצקי

לאחר עזיבת עטורות חזרה לאה לנהלל לתחום ההוראה בבית הספר המקומי ובסמינר למורי הכפר. היא חזרה אמנם לשגרת ההוראה אבל לא שכחה את שנות ההוראה ואת התלמידים המיוחדים שהיו לה בעטורות.³³

מעט לפני פטירתה כתבה כמה שורות שכינתה 'תפילה אחרונה' ועולה מהן הגעגוע לעטורות, המושב שבו התגוררה 18 שנה:

תפילה אחרונה

אודך אלוהים

כי זיכיתי לסיים בעודי במשמרת העבודה

טרם הפכי לאבר מדולדל ומיותר

בחזותי לפני את עיני בתי הזוהרות

על אף הדמעה המלחלחת ומערפלת אותם

31. המקור לרוח החורבן שלאה שילבה בשיר הוא כמובן בנבואת ירמיהו על הגלות המתרחשת מצפון לירושלים ומתאימה כל כך לתיאור אזור עטורות, שהרמה נמצאת מעט מזרחה לו: "כֹּה אָמַר ה' קוֹל בְּרָמָה נִשְׁמָע נְהִי בְּכִי תִמְרוּרִים רָחֵל מְבַכָּה עַל בְּנֵיהָ מֵאֲנָה לְהַנְחֵם... " (ירמיהו לא, יד).

32. סיום המכתב כמובן רומז לדברי ירמיהו על חזון הנחמה של השיבה לנחלה לאחר הגלות, שלו קיוותה לאה: "וַיֵּשׁ תִּקְוָה לְאַחֲרֵיתָךְ נָא ה' וְשָׁבוּ בָנִים לְגְבוּלָם" (ירמיהו לא, טז). הקטע כולו התפרסם לראשונה בדבר הפועלת, אייר תש"ח.

33. ראו בנספח מכתבה של לאה לגנת רותי סיני שעבדה עמה בשנה האחרונה בעטורות.

בשמעי את צלילי קולותיהן של נכדותיי העולות כפורחות
ועל הזכות להיטמן בעפר העמק
שלא הייתי בין כובשיו

אך תרעומת בלבי עליך
על שלא חוננת את אדמתי הסלעית
זו שבינות להרי ירושלים עתירי ההוד,
ולא גוללת מעליה חרפת נכרים.³⁴

לאה נפטרה ב-כב בתשרי תשל"ט (2 באוקטובר 1978), ונקברה בבית הקברות בנהלל.

סיכום

המורה לאה גולוביצקי שימשה מחנכת בעלת שיעור קומה לילדי מושב עטרות. קודם הגעתה למושב למדה את דרכי הארץ, את נופיה ואת טבעה. היא נקשרה לאזור מתוך היכרות מעמיקה עם המקורות והזדהותה עם דרך היישוב מתוך מודעות למתרחש סביב. היא הכירה את תולדות המקום בעבר הרחוק והקרוב, והרבתה לשלב בכתיבתה ובדרכי הוראתה פסוקים ומטבעות לשון מהמקרא. לאה שלטה בפרטי ההתיישבות ובענפי הכלכלה המאפיינים את האזור. היא הייתה מעורבת בחיי המושב והכירה היטב את הנפשות הפועלות בו. כל אלו שולבו בטבעיות בתוכני השיעורים שהנחילה לתלמידיה. עיון במחברות התלמידים מבהיר כמה אפשר ללמוד על תוכני השיעורים שלמדו, אפילו שחלף זמן רב מהאירועים בשטח, וכמה עמוק היה הקשר שלה למקום.

לימוד הסביבה הקרובה לא נעשה בימים ההם באמצעות ספר לימוד על המקום, שכמובן לא היה בנמצא, אלא מליקוט מידע, מהזדהות עמוקה ומרצון להעביר תוכן משמעותי ועמוק שיקשר את התלמידים למקום מגוריהם. לא היו מבדקי הערכה, אך תלמידיה ומוקיריה נתנו לה משוב חי וחיובי. מחברות הלימוד ששרדו יותר מ-60 שנה אחרי הלימוד הם ההוכחה החזקה ביותר שהכלים הדידקטיים והתכנים שהעבירה יצאו מלבה ונקלטו היטב אצל תלמידיה.

34. גולוביצקי, נהלל, עמ' 1. נכתב בשנת 1957 בעת שחלתה במחלה קשה.

נספחים

מורה לחיים – משה שעי

היום כשאני יושב וכותב על אנשים ודמויות שפגשתי בשנות חיי, האישיות הנערצת שהערכתי ואהבתי מאוד היא המורה שלמדתי אצלה במושב עטרות. בשנת 1945 הייתי ילד בן 8 שעליתי לארץ מסוריה, בעזרת השליחים שהגיעו מהארץ לסוריה. המורה הקנתה לי ולשאר הילדים ערכים חיוביים כגון חברות אמיתית, אהבת המולדת, שירי מולדת, יושר אישי, ניקיון וסדר ומשמעת והתנהגות נאותה בין אדם לחברו, ואלה מלווים אותי לאורך כל שנות חיי.

היה לה יחס מיוחד אלי. האהבה והחיבה שהרעיפה עלי. בכל הזדמנות שהיתה לי הייתי בא לבקר אותה בביתה ותמיד קיבלה אותי בחמימות ובאהבה. כמובן נעזרתי על ידה בהכנת השיעורים ולימוד השפה העברית. הייתי עולה חדש ובאירועים שהיו בבית הספר תמיד התנדבתי לעזור לה. הוא שיתפה אותי בהצגות שהינו מציגים בבית העם באירועים חגיגיים. אני חייב לאישה היקרה, שהיתה המורה שלי, תודה מעומק הלב. היא עיצבה את האשיות שלי ולאורה אני הולך כל הדרך. מי ייתן וירבו מורות כמוה בישראל, בשבילי היא היתה מורה ואמא, מורה לחיים.³⁵

געגועים לעטרות

לאחר שעזבה את עטרות ועברה לנהלל, נשארה לאה גולוביצקי בקשר עם רותי סיני שעבדה עמה במשך כשנה בעטרות. במכתב שכתבה לרותי עולים געגועיה לעטרות ולנוער שחינכה במקום:

רותי יקרה

שמחתי לידיעה שהסדרת כבר בעבודה במקום קבוע...

אני עובדת עם ילדים נורמאליים שלא עברו שום זעזועים נפשיים מיוחדים ועם כל שביעות הרצון ממצב זה אני לעיתים סובלת מהרגשת השובע היתרה הנודפת מהם (במטותא, שדברי אלה ישארו רק בינינו ולא יגיעו לאזני שכניך בדירה). אני יודעת אם זו פטרויטיות עטרותית מופרזת, אך נדמה לי כי רמת האינטליגנציה של הילדים בינונית למדי ואין לי פה ילדים בעלי נפש כמו שהיו שם. הנה מתקרב חג החנוכה ואין לי התרוממות הרוח בהכנות לחג כמו שהיתה לי שם ואולי בי האשם אולי דעך איזה זיק בפנים ופגה ההתלהבות...³⁶

35. שעי, תשע"א.

36. גולוביצקי, רותי סיני.

רשימת קיצורים וביבליוגרפיה

- גולוביצקי, החלום ל' גולוביצקי, 'החלום', ארכיון מורשת עטרות, 3352.
- גולוביצקי, תשע"ב. לאה, חוברת בהוצאת המשפחה עם מבחר כתבי לאה גולוביצקי, נהלל (תשע"ב), עמ' 8-17.
- גולוביצקי, ילדינו ל' גולוביצקי, 'ילדינו', ארכיון למורשת עטרות, 2168; גולוביצקי, נהלל, עמ' 1.
- גולוביצקי, נהלל לאה גולוביצקי, דפים בחדר ההנצחה בנהלל, ללא שנת פרסום.
- גולוביצקי, רותי סיני ל' גולוביצקי, מכתב לרותי סיני ללא שנת הוצאה, אוסף רותי סיני (לא פורסם).
- דנון, תשס"ז ר' דנון, עטרות, מושב ראשון בהרי יהודה, (אריאל 177-178), ירושלים (תשס"ז).
- דפים, תשי"ז דפים מחדר ההנצחה בנהלל, (תשי"ז).
- לוזינסקי, תש"ז ש' לוזינסקי, תרנ"ו-כ"ז טבת תש"ז, תל אביב (תש"ז).
- שעיו, מחברת מ' שעיו, מחברת בנושא עטרות, כיתה ד, עטרות (1946) לא פורסם.
- שעיו, תשע"א מ' שעיו, 'מורה לחיים', מכתב שכתב משה שעיו לקובץ זה, אשקלון (תשע"א).
- שפנייר, תשס"ט י' שפנייר, עורי צפון, ההתיישבות מצפון לירושלים עד תש"ח, ירושלים (תשס"ט).
- שפנייר, תשע"ג י' שפנייר, עורי צפון ב, ההתיישבות היהודית מצפון לירושלים עד תש"ח, ירושלים (תשע"ג).

